
MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKÓ ISTVÁN

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélnek a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacsi Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacsi Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:

© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előrettekintés (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNyelvűség és a Magyar nyelv használhatósága	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvelsajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacsai Zoltán)	56
Tannyelvválasztási útmutató szülőknél és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknél, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségiektől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNyelvűség hatása a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szóképzésben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölesönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelvérintkezések hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István).....	147

A nyelvek érintkezése

Az egymással érintkező nyelvek szükségszerűen hatnak egymásra. Nincs egyetlen olyan nyelv sem, amely „tiszta”, azaz idegen nyelvi hatásoktól mentes volna. A magyar nyelv sem lehet kivétel, természetes tehát, hogy nyelvünkben is számos olyan nyelvi elem található, melyek más nyelvekből származnak, vagy más nyelvekkel való érintkezés következtében alakultak ki.

„Nyelvi szempontból a szlovákiai és más kisebbségi magyarok leginkább abban különböznek a magyarországiaktól, hogy kétnyelvűek, s a kétnyelvűségből adódóan anyanyelvüket másképp beszélik, mint az egynyelvű magyarok. (Második nyelvüket, a szlovákot is másképp beszélik, mint az egynyelvű szlovákok.) A kétnyelvűség-kutatásban tehát az 1 + 1 nem egyenlő 2-vel: a kétnyelvű ember nyelvtudása nem egyszerűen két, más-más nyelvben egynyelvű beszélőnek az összege, hanem eltérő minőség. Nem rosszabb, nem is jobb, hanem más.”
Lanstyák István: A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István – Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*, 12–18. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2002. 13. old.

Az, hogy az érintkező nyelvek egymásra gyakorolt hatása milyen mértékű, számos tényezőtől függ. Meghatározó például a kontaktusba került nyelvek típusa. Az egymáshoz nagy mértékben hasonló, vagy esetleg a közeli rokon nyelvek között könnyebben alakul ki szoros kölcsönhatás, mint olyan nyelvek között, melyek nyelvtani rendszere, hangállománya és szókészlete nagy mértékben eltér egymástól. A földrajzilag egymással szomszédos nyelvek közötti kontaktusok rendszerint sokkal jelentősebbek, mint az egymástól sok ezer kilométerre beszélt nyelvek között. Megkönnyíti a nyelvek egymásra hatását az is, ha a kétnyelvűség, a nyelvek érintkezése hosszú ideje fennáll. Nyilvánvaló, hogy a történelmi távlatokban is hosszú ideje fennálló nyelvi kapcsolatok hatása jelentősebb, mint az újonnan kialakult kontaktus. A nyelvek közötti kapcsolatok kiterjedtsége és intenzitása sem elhanyagolható tényező. Ha a kétnyelvűség csak egy szűk elit réteget érint (mint például a középkori magyar–latin bilingvizmus), akkor más mértékű a nyelvek egymásra gyakorolt hatása, mint amikor széles tömegek kétnyelvűek és a különböző nyelvi közösségek kapcsolata intenzív, mindennapos. A

Rokon nyelveknek a nyelvek olyan csoportját tekintik, melyek közös alapnyelvre vezethetők vissza, vagyis amelyek azonos nyelvből (egyazon ősnyelvből) származnak. A mai újlatin nyelvek például (olasz, spanyol, katalán, portugál, francia, román stb.) mind a latin nyelvből alakultak ki, így tehát olyan rokon nyelvek, melyek alapnyelve a latin. A nyelvrokonság tehát a közös nyelvi ősről visszavezethető nyelvek közötti kapcsolat.

A magyar nyelv az uráli nyelvcsaládhoz tartozik. A több ezer évvel ezelőtt felbomlott uráli ősnyelvből alakult finnugor alapnyelv is több kisebb nyelvre szakadt. Ezek egyike volt az ugor alapnyelv, melynek megközelítőleg kétezer-ötszáz-háromezer évvel ezelőtti szétválását követően jött létre az önálló magyar nyelv. Nyelvünk legközelebbi rokon nyelvei a hanti (vagy más néven osztják), illetve a manyisi (vogul). A hanti és manyisi nyelvet beszélő népek Oroszországban, az Urál hegység keleti oldalán, az Ob folyó mentén élnek.

Legközelebbi nyelvrokonaink lakóhelye

nyelvi kapcsolatok mértéke a nyelvek és a nyelvet használó közösségek státusától is függ. A szociológiai értelemben vett többség nyelve általában nagyobb hatást gyakorol a hatalmi szempontból kisebbségi közösség nyelvére, mint fordítva.

A mai Kárpátalja területe a magyar nyelvterületnek a honfoglalás, vagyis a magyaroknak a Kárpát-medencében való letelepedése óta peremvidéke. Vidékünkön véget ér a magyar nyelvterület, és ebben a régióban a magyar számos nyelvvel érintkezik: az ukránnal (ruszinnal), az oroszral, a szlovákkal, a románokkal, a némettel. A peremvidékeken mindenütt nagyobb mértékű és intenzívebb a nyelvek közötti érintkezés, mint a nyelvterület belsejében. Nem véletlen tehát, hogy a Kárpátalján élő magyarok nyelvhasználatában a nyelvi kontaktusok olyan hatásai is felfedezhetők, melyek a (nagy részt) egynyelvű környezetben élő magyar anyanyelvűek előtt ismeretlenek és szokatlanok. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelv szerkezete viszonylag távol áll mindegyik olyan nyelvtől, melyekkel szoros kapcsolatban áll ma Kárpátalján, s az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozóként nem rokon nyelve egyiknek sem (a magyarral a Kárpát-medencében érintkező nyelvek mindegyike az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik).

„1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Akkor ugyanis nemcsak ők tudtak a másik nép nyelven, hanem azok is tudtak magyarul. A magyarok tehát még az olyan helyzetben is sokkal gyakrabban használták anyanyelvüket, mikor helybeli más nyelvűekkel kellett szót érteniük, az ilyen helyzeteken kívül pedig bármilyen területen a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott, hogy magyarul beszéltek. (...) 1918–1920 után ez a helyzet teljesen megváltozott. A Kárpát-medencében a nyolc országból egyedül Magyarországon hivatalos nyelv a magyar, és egyedül itt van teljes, mindenre kiterjedő használati köre. A többi országban pedig az ott élő, összesen mintegy 3 millió magyar legnagyobb része kénytelen az anyanyelvén kívül egy másik nyelvet, az államnyelvet is nemcsak bizonyos szinten megtanulni, hanem nap mint nap használni is, ha bizonyos helyzetekben el akar boldogulni. (...) Ennélfogva ezeknek az embereknek legnagyobb része kétnyelvű.” Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 110. old.

„Azokban a magyar falvakban, amelyek az ukrán falvak közvetlen szomszédságában terülnek el, a magyar lakosság körében 1945-ig nem lehetett megfigyelni a kétnyelvűséget, viszont eléggé elterjedt a bilingvizmus a kárpátontúli ukrán lakosság soraiban ott, ahol közvetlenül érintkeztek a magyarokkal. Még azokban a községekben is, ahol ukránok és magyarok együtt éltek, leginkább az ukrán lakosság volt kétnyelvű.” Lizanec, Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem, 1970. 79. old.

Mivel a huszadik század elejéig a mai Kárpátalja területe Magyarország része volt, a magyar nyelv a többség nyelve volt, s csak 1918 után vált kisebbségi nyelvvé,

Minden embernek, aki megszólal, rendelkeznie kell nyelvi és kommunikatív kompetenciával. A nyelvi kompetencia az adott nyelv nyelvtani rendszerének, hangállományának és szókészletének valamilyen szintű ismeretét jelenti. Ahhoz szükséges, hogy képesek legyünk az adott nyelven elhangzó szövegeket megérteni, illetve létrehozni, azaz: hogy értelmes megnyilatkozásokat tudjunk alkotni ezen a nyelven.

A kommunikatív kompetencia a nyelvhasználat mikéntjére vonatkozó tudásunk: a nyelvhasználat helyénvalóságának, a kommunikációs stratégiáknak az ismerete, a nyelvi elemek társas jelentéseit is magában foglaló szabályrendszer. Azoknak a normáknak az ismerete, melyek közösségenként eltérő módon meghatározzák, kinek hogyan illik köszönni, kit miként lehet megszólítani, kit lehet és kit nem szabad tegezni vagy éppen magázni, hogyan lehet egy társalgáson belül átadni vagy átvenni a szót egy másik beszélőtől, stb.

korábban a nyelvi kontaktusok erősebben érintették a többi nyelvet. A huszadik század elején, illetve közepétől azonban ez gyökeresen megváltozott, és a keleti szláv orosz és ukrán magyarra gyakorolt hatása jóval intenzívebbé vált. Azaz: a magyar nyelv helyzete többségi államnnyelvi státusából kisebbségi nyelvvé változott, s ennek természetesen nyelvi következményei is voltak, vannak.

A nyelvek közötti érintkezések nyoma alapvetően két területen mutatkozik meg a leginkább: a nyelvi rendszerben és a kommunikatív kompetenciában.

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátaljai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

ISBN 978-963-508-582-8

A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

